The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας

Claude Rivals, Βασίλης Σ. Α. Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/grsr.468](https://doi.org/10.12681/grsr.468)

Copyright © 1979, Claude Rivals, Βασίλης Σ. Α. Παπαϊωάννου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Rivals, C., & Παπαϊωάννου Β. Σ. Α. (1979). Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας. *The Greek Review of Social Research*, 36, 440-447. <https://doi.org/10.12681/grsr.468>

κοινωνία καί τεχνολογία

*Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός
τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα
έθνο-κοινωνιολογικής έρευνας*

ΤΟΥ
Claude Rivals

*Δρος Κοινωνιολόγου - Έθνολόγου
Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών
Πανεπιστήμιο Toulouse Le Mirail*

Μετάφραση: Βασ. Σ. Α. Παπαϊωάννου

Τό κείμενο του άρθρου που ακολουθεί αποτελεί απόσπασμα από την έθνο-κοινωνιολογική εργασία (που εκδόθηκε και σε βιβλίο) του Claude Rivals, με τίτλο: *‘Ο άνεμόμυλος και ο μύλωνάς στην παραδοσιακή γαλλική κοινωνία*.

Ο C. Rivals είναι επιμελητής στο Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Toulouse Le Mirail, υπεύθυνος του μαθήματος της εθνολογίας. Έπειδή ο τίτλος της εργασίας του είναι πιθανό να προκαλέσει παρεξηγήσεις, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι ο C. Rivals δεν είναι ένας νοσταλγικός λαογράφος που προσπαθεί να μελοποιήσει τον παλιό καλό καιρό.

Στά πλαίσια του πανεπιστημιακού προγράμματος, ο συγγραφέας καθιέρωσε την έρευνητική πορεία του πάνω στην ευρωπαϊκή εθνολογία, και ειδικότερα στην έρευνα μιάς συγκεκριμένης σχέσης που θα τον οδηγήσει στη μελέτη της κοινωνικής συμβολικότητας. Η ειδική αυτή σχέση είναι η περίπτωση της πολιτιστικής τεχνολογίας. Μέ άλλα λόγια, όπως τό λέει και ο τίτλος του άρθρου, η σχέση κοινωνίας και τεχνολογίας θα μελετηθεί στη μορφή ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής που είναι ο μύλος, ο άνεμόμυλος.

Όπως θά φανεί και στο κείμενο, ο μύλος δεν είναι κάτι ούδέτερο ούτε απλώς ρομαντικό. Η κυριαρχία του αποτέλεσε ουσιαστική συμβολή στον προσδιορισμό των σχέσεων του φεουδαλισμού με την τεχνολογία και φυσικά στον προσδιορισμό των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων. Τόν άνεμόμυλο, κάποιος τόν χειρίζεται και τόν διαχειρίζεται, θά πει ό έρευνητής σε κάποια στιγμή.

Τό κείμενο που ακολουθεί διασκευάστηκε ειδικά για άρθρο και άφορά τά συμπεράσματα στά όποια κατέληξε ό συγγραφέας σ' αυτή τή φάση της εργασίας του.

Όπως σε κάθε κοινωνική έρευνα, έτσι κι έδώ τά συμπεράσματα είναι ταυτόχρονα και έρωτηματικά, έρωτήσεις στις όποιες δεν δόθηκε άπάντηση, καινούργιες άπορίες.

Θά μπορούσε κανείς, στην προσπάθειά του να ένωματώσει τό έργο του Rivals, νά τό κατατάξει στη συνέχεια τών εργασιών της γαλλικής εθνολογικής σχολής με σύνθημα τίς «τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις». Θά είχαμε τότε ν' αναφέρουμε πολλά όνόματα: τών δασκάλων Haudricourt, Leroi-Gourhan, Parain, και τών μαθητών Cresswell, Ravis-Giordani, Parain, Jest, Brunhes-Delaunay...

Τά συμπεράσματα της εργασίας του συγγραφέα που εργάζεται κοντά στον καθηγητή Leduit, διευθυντή του Ίνστιτούτου, θά ήταν πιά εύκολο νά άξιολογηθούν άν είχαμε μιά γενική άποψη του συνολικού έργου.

Η χρονική διάρκεια της έρευνας ήταν μεγάλη, και ό Rivals μελέτησε έξονυχιστικά τίς τεχνολογικές σχέσεις του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Για νά πετύχει τήν έπίσημανση όρισμένων περιπτώσεων που ξεφεύγουν από τίς καθαρά φεουδαρχικές δομές—και έδώ είναι ή ουσιαστική συμβολή της έρευνητικής εργασίας του συγγραφέα—, ό Rivals ανακοινώνει τή μεθοδολογική έκλογή του που είναι ή έθνο-κοινωνιολογική άνάλυση.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο, έπιβεβαιώνεται άλλη μιά φορά ή άπαιτήτη λεπτομερειακή περιγραφή του Corpus—που έδώ άποτελείται από όλες τίς υπάρχουσες μονάδες μύλων στό γαλλικό χώρο. Η έπιμονή στην περιγραφή τεχνικών λεπτομερειών δεν είναι άχρηστη, γιατί, όπως είπαμε, ό μύλωνάς χειρίζεται και διαχειρίζεται, έχει σχέσεις με κοινό, με πελάτες, προχωρεί σε άνταλλαγές, έμπορεύεται...

Όλόκληρο τό δεύτερο μέρος άφιερώνεται στη διαπίστωση μορφολογικών και λειτουργικών διαφορών κατά γεωγραφική περιφέρεια, σε συνδυασμό με μιά τεχνολογική, αρχιτεκτονική άνάλυση μαζί με τή γραφική και φωτογραφική εικόνα. Η κατάληξη είναι παρουσίαση σειράς προτάσεων για κοινωνιολογική άνάλυση της άγροτικής κοινωνίας. Όρολογικές διευκρινίσεις (άγροτική, χωριάτικη, τεχνολογική, παραδοσιακή, άρχαϊκή κοινωνία) που δείχνουν τήν προτίμηση του συγγραφέα στον όρο «παραδοσιακή κοινωνία» και που συνεπάγονται θεωρητικές τοποθετήσεις, ολοκληρώνουν τό έργο του Rivals, κι έτσι καταλήγει στά συμπεράσματα-έρωτηματικά τών παρακάτω γραμμών.

Η προσπάθεια για τήν άνάλυση της κοινωνικής και άρχιτεκτονικής συμβολικότητας θά περάσει μέσα από τή σχέση της

ἀρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, της κοουλτούρας και της τεχνολογίας που σημαίνει ότι κάθε στοιχείο της καθημερινής ζωής πρέπει να μελετηθεί. Τό αντίκειμενο της μελέτης είναι, λοιπόν, η παραγωγική δύναμη κάτω από τό πρίσμα μιάς συγκεκριμένης μορφής οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών. Ήφευρση, τελειοποίηση, διάδοση είναι τά στάδια πού εξετάζονται. Κονός παροννομαστής: η συμπεριφορά τού άτομου, πού στό πρόσωπο τού μιλώντα συνδυάζει σκέψη και πράξη, άρα, άρνηση τού κατακεραματισμού της έργασίας σέ πνευματική και χειρωνακτική έργασία.

Ή έρευνα θά περάσει αναγκαστικά από μιά άνασκόπηση τού όρου «παραδοσιακή κοινωνία», όπως έρμηνεύτηκε από τίς διάφορες κοινωνιολογικές σχολές. Ή προσπάθεια νά μίν οδηγηθεί ή έρευνα σ' ένα μνημονιακό πλαίσιο, είναι μόνιμο γνώρισμα της έργασίας τού Rivals.

Τέλος, ή μελέτη τών τεχνικών και πολιτιστικών σχέσεων άπαιτεί, στό πλαίσιο συγκρότησης μιάς ευρωπαϊκής έθνολογίας, τή διεύρυνση τού έρευνητικού πεδίου, πέρα από τά σύνορα ενός κράτους. Βέβαια, σ' ατήν άκόμα ή φάση, ό ύποχρεωτικός περιορισμός σ' ένα κράτος δέν άφαιρεί τίποτα από τήν έγκυρότητα της κοινωνιολογικής θεωρήσης και τών γενικευμένων προτάσεων της. Μέ τήν ευχή νά μίν οδηγηθεί ό έρευνητής νά μελετήσει πράγματα πού τά γνωρίζει όλος ό κόσμος, όπως συμβαίνει άσυνείδητα πολλές φορές, ό συγγραφέας καλεί τούς συναδέλφους ενδιαφερόνται νά δηλώσουν τήν επιθυμία τους γιά συνεργασία. Όπως λέει όμως και ό R. Ledgvi, ό συγγραφέας δέν καλεί τόσο πολύ συνεργάτες όσο συνοδοιπόρους!

ΒΑΣΙΛΗΣ Σ.Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

προβλήματα μεθοδολογίας

Ή παραδοσιακή κοινωνία, οί άνεμόμυλοι, τά χωριάτικα σπίτια, ή λαϊκή αρχιτεκτονική, είναι πολύ της μόδας. Ίσως αυτό είναι μιά άλλη όψη της σημερινής κοινωνίας, πού δέν μπορεί νά βρεί τήν ισορροπία και τή γαλήνη της. Μήπως όμως τό φαινόμενο αυτό άποτελεί τό αντίδοτό της; Σήμερα, παρακολουθούμε τή διαδικασία εξαφάνισης της άγροτικής τάξης, όπως επίσης συνειδητοποιούμε τήν εξαφάνιση της φύσης—άφου προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε σέ πάρκα και όρυμούς (τά λεγόμενα «έθνικά» πάρκα). Ταυτόχρονα, χάνεται ή λαϊκή παράδοση και κοουλτούρα πού προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε μέσα στό διαμερισμένο τών πνευματικών κέντρων, ενώ τό λαϊκό πανηγύρι πέθανε πιά και τίποτε δέν πήρε τή θέση του.

Ή συνεχή προσπάθεια πού καταβάλλεται σήμερα γιά νά διαωνίσουμε αυτά τά φαινόμενα σημαίνει ότι άγωνιζόμαστε γιά τήν επιβίωση τούς μέσα σέ βάλαμο «ένδοτικης παρακολούθησης». Έτσι, τό λαϊκό πανηγύρι μās θυμίζει τή βαρεία άναπνοή τού άσθενούς πού βρίσκεται στό θεραπευτήριο κάτω από τήν προστασία της σύγχρονης κοινωνίας. Τό ίδιο επίσης συμβαίνει και μέ τά παραμύθια, τούς θρύλους ή τά λαϊκά τραγούδια πού ξαναγεννιούνται τεχνητά όσο διαρκεί ή χολήψια τους.

Όμως, είναι άπαραίτητο, μέ διάφορους τρόπους, νά πραγματοποιηθεί μιά βαθειά τομή, τόσο στό άμεσο όσο και στό μακρινό παρελθόν, γιά νά

μυπόρέσουμε νά γνωρίσουμε, όσο γίνεται πίο ολοκληρωμένα, τά συστατικά στοιχεία της άποκαλούμενης παραδοσιακής κοινωνίας και τού παραδοσιακού πολιτισμού. Μ' άλλα λόγια, επιβάλλεται μιά προσπάθεια άνακατασκευής ή αναδημιουργίας. Μή ξεχνάμε ότι αυτό πού σήμερα θεωρείται «έξαιρετικό» μοναδικό, ήταν γιά ολόκληρους αιώνες καθημερινό, κοινό, έπομένως σημαντικό. Πρέπει λοιπόν νά γίνει μιά «είσβολή» στην καθημερινή ζωή και στός τρόπους σκέψης τών περασμένων αιώνων.

Ξεκινώντας τήν έρευνα μέ αντικείμενο τούς άνεμόμυλους ή έχοντας άποφασίσει τήν πραγματοποίηση μιάς έθνολογικής άνάλυσης, είναι άποραίτητο νά ύποκύψουμε και σέ μιά δευτερη έπιστημονική άπαίτηση πού μάς ύποχρεώνει νά διακόψουμε τίς σχέσεις μās μέ τό χώρο μέσα στόν όποιο άνήκουμε, όπως επίσης και μέ τό χρόνο. Ό έθνολόγος θά πρέπει νά μεταναστεύσει σ' έναν καινούργιο χώρο, πολλές φορές χωρίς ιστορία. Σ' αυτό τό στάδιο της έθνογραφίας, πού είναι ή προπαρασκευαστική έργασία της έθνο-κοινωνιολογίας, τά προβλήματα είναι πολλά και δύσκολα. Ή προσπάθεια αυτή της επέκτασης στό χώρο και στό χρόνο οδηγεί στην εξέταση της καθημερινότητας πού μέ τή εξέλιξη πρός τούς σύγχρονους καιρούς φθάνει σέ μέγας αλλοιωμένη και παραλλαγμένη. Σήμερα, τό περιβάλλον άποτελείται από άστικές και βιομηχανικές μορφές πού τείνουν όλο και περισσότερο νά μετατρέψουν τό μύλο σ' ένα παράξενο αντικείμενο. Ή προσέγγιση του δέν άπαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις φυσικής ή μηχανικής, άλλα περισσότερες μερικούς κανόνες της στοιχειώδους λειτουργίας του μαζί με μερικές συναισθηματικές μάλλον παρά γνωστικές ικανότητες.

Μ' αυτά τά μέσα στη διάθεσή μās, θά έπιχειρήσουμε ν' ανακαλύψουμε τήν αρχιτεκτονική και τεχνική μορφή αυτών τών παραδοσιακών κατασκευών. Δέν θά πρέπει νά προκαλέσει έκπληξη ή έρώτηση «τί είναι μύλος». Κατ' άρχήν, όνομαζόμαστε μύλο κάθε συνδυασμό (ζευγάρι) δύο μυλόπετρων πού είναι σέ θέση νά άλέσουν όποιοδήποτε σπόρο. Στη γαλλική γλώσσα, ή λέξη «moulin» προέρχεται από τή λέξη «meule» (μυλόπετρα) πού κινείται από τή μυϊκή δύναμη τού ανθρώπου (παραγωγική δύναμη) και ταυτίζεται έτσι μέ μιά συγκεκριμένη λειτουργία, τό άλεσμα τών σιτηρών. Άνεξάρτητα από τή χρονική εξέλιξη, ή παραπάνω λειτουργία παραμένει κεντρική. Ό μύλος προσαρμόζεται μέ τήν πάροδο τού χρόνου στις διάφορες πηγές ενέργειας. Ή άντικατάσταση τού ανθρώπου από τή δύναμη τού ζώου, ή χρησιμοποίηση τού νερού, άργότερα τών ρευμάτων, τού άνέμου... Άλλά μέ τή χρησιμοποίηση τού νερού, ό,τι «γυρίζει» όνομάζεται «μύλος»: έργοστάσια όπου λειτουργούν μεγάλα πιεστήρια, πρόντια κτλ., όνομάζονται μύλοι. Και ή ιστορική έ-

ξέλιξη τῆς ὁρολογίας τοῦ μύλου συνεχίζεται ἀκόμα καί στήν ἐποχὴ τῆς ἀτμομηχανῆς τῇ στιγμῇ πού παρουσιάζονται νέα μέσα παραγωγῆς, διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ προηγουμένα. Ἐτσι, κατασκευάζονται οἱ διάφορες ἐννοιες τῆς λέξης «μύλος», πάντοτε ἀνάλογα μέ τίς ἐφευρέσεις τῆς τεχνικῆς. Χαρακτηριστικό στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι μιὰ ἀποψη τοῦ Κάρλ Μάρξ: «Ἡ ἱστορία τῶν μύλων ἐπιτρέπει νά παρακολοθηθεῖ κανεῖς βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς, γενικά». Στὴν Ἀγγλία, τὸ ἐργοστάσιο ὀνομάζεται ἀκόμα «mill», στὴ Γερμανία «mühle»...

Ἡ ἀνασύσταση τῆς στοιχειώδους τεχνολογίας τοῦ μύλου παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ἀνάλογα μέ τὸ μέγεθος τῆς μηχανῆς καί τίς διαφορὲς ἀντιλήψεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς ἐντοπίζονται σὲ πολλὰς γεωγραφικὲς περιοχάς, ὅχι ὁμοῦ χωρὶς τάξη στὸ χῶρο, πράγμα πού θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νά ἐννοήσουμε ὅτι οἱ μορφές, ἐξαιτομικευμένες σὲ ἐποχές ἐπαρχιακῶν ἰδιομορφιῶν, ἀντιστοιχοῦν σὲ διαφορετικούς πολιτισμούς.

Ἡ ἀλεστιά μας περιορίστηκε ὑποχρεωτικά στὸ χῶρο, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι τὰ καθιερωμένα σύνορα εἶναι ἀπόλυτα. Ἐπίσης, ὑποχρεωθήκαμε νά περιοριστοῦμε καί στὸ χρόνο. Μιά χιλιετία χωρίζει τὴ γέννηση τῶν μύλων ἀπὸ τὸ θάνατό τους, διάστημα ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ δυσκολεῖται τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἐθνολόγου. Παρ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς περιορισμούς, δημιουργήσαμε ἓνα ὅσο γίνεται πιὸ ὁλοκληρωμένο corpus πού ἀποτελεῖται ἀπ' ὅλες τίς μονάδες μύλων πού ὑπάρχουν ἀκόμα ἐκπρὶ σήμερα στὸ γαλλικὸ χῶρο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐνέργειας πού χαρακτηρίζει τὸν καθένα (ἀνεμόμυλος, νερόμυλος...).

Λάβουμε μερικά διευκολυντικά μέτρα: Ἄν, προκειμένου νά μελετήσουμε τὴ μορφολογικὴ καί λειτουργικὴ τεχνολογία τῶν μύλων, περιοριστήκαμε μόνο στοὺς ἀνεμόμυλους, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι μόλις ἀναφερόμαστε στὸ μυλωνά, δηλαδή, στὶς πρὸς ἀνθρώπινες μορφές πού ἀφοροῦν, ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, τὴν καθημερινὴ ζωὴ, ἐργασία, τίς θέσεις καὶ τοὺς ρόλους μέσα στὶς ὁμάδες τοῦ χωριοῦ, ὁ ἀνεμόμυλος σπάνια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ εἰδικὴ ἢ μεμονωμένη περίπτωση. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τὸ άτομο τοῦ μυλωνά, πού ἀντιπροσωπεύει τὸ μικρὸ ἐλεύθερο ἐπαγγελματία, τὸ βιοτέχνη.

Ἐνῶ ὁμοῦ ὁ «ἐθνολογισμός» ὅπως ἐπίσης καί ὁ «φολκλорισμός» μποροῦν πολὺ καλὰ νὰ ἐρωτοτροπήσουν μὲ ἀντιδραστικὲς ἰδεολογίες, κυρίως κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα πολιτιστικῆς διάσωσης ἢ φυλετικοῦ προοδευτισμοῦ, ὁ ἐρασιτέχνης ἢ ὁ ἐπιστήμονας μᾶς θμιίζουν ἐκείνους πού βρίσκουν χαμένους θησαυροὺς, ἐκείνους πού ἡ καλὴ τους τύχη τοὺς δόνησε νὰ ἀνακαλύψουν π.χ. μιὰ φυλὴ ἀγρίων καὶ πού σκοπεύουν, δημιουργώντας πολιτιστικὲς περιοχές, νά εὐνοήσουν τεχνητὰ τὴν ἐπιβίω-

ση καί τὴ διατήρηση τῶν δοξασιῶν τους μέ κατάλληλες «σχολές». Παρὰ τὴ σοβαρότητα τοῦ προβλήματος, δὲν ἀνῆλκυμε σ' αὐτοὺς πού θὰ καταδίκαν τὴ διατήρηση τόσο γραφικῶν «λουλουδιῶν». Δὲν κινδυνεύουμε ὁμοῦ ἔτσι νά δημιουργήσουμε ψεύτικα, τεχνητὰ λουλουδιὰ; Γιὰ αἰῶνες, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τῆς παιδείας καί τῆς διεύρυνσης τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν πού ἀναπτύχθηκαν χάρις τίς μεταφορές, τοὺς πολέμους καί τὴν πληροφόρηση, ὁ λαὸς δὲν μπορούσε νὰ σκεφθεῖ παρὰ μόνο μέ ἀρχέτυπα σχήματα πού γιὰ πολὺ καιρὸ θεωρήθηκαν φυσικά, ἀλλὰ πού στήν πραγματικότητα ἦταν χυμένα στὸ οἰκονομικο-κοινωνικὸ καλούπι πού ἐπιστέγγαν ἡ φεουδοβασιλικὴ ἐξουσία καί ἡ θεϊκὴ τάξη. Ἦταν ἓνα τέλειο ἀρχιτεκτόνημα πού τὰ θεμέλια του βυθίζονταν βαθιὰ στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία καί πού εἶχε ζωγραφισμένο τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ στὸ θόλο τοῦ κοινωνικοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ. Σήμερα ὁμοῦ, πού τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἐτοιμόρροπο, ἂν δὲν ἔχει τελειῶς καταρρεῖσει, ὑπάρχει δυνατότητα νά διατηρήσουμε αὐτὰ τὰ μαργαριτάρια τῆς λαϊκῆς κουλτοῦρας, τῆς τέχνης καί τῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκείνῃ τῆς μουσειακῆς ἐκθεσης καί τῆς τήρησης ἀρχαίων; Ἀλλὰ, ἀφοῦ τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένα μέ οἰκονομικοὺς τύπους καί εἰδικότερα μέ μιὰ ὀρισμένη τεχνολογικὴ ἐποχὴ, πὼς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐξαφανίσουμε τὴν ἐπιβίωσή τους, ὅταν ἡ τεχνικὴ, ἡ οἰκονομία, ἡ κουλτοῦρα, ἡ κοινωνία, ἀλλάξαν; Μήπως τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει ἀπάντηση; Εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητο νά προστατεύσουμε, νὰ διαφυλάξουμε τεχνητὰ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐνός «ἀρχαιοπολιτισμοῦ» (τὸ μύλο, τὸ χωριάτικο σπίτι, τὸ λαϊκὸ τραγούδι, τὸ παρὰμυθι); Κι ὁμοῦ, ἀφοῦ ἡ σύγχρονη κοινωνία θέλει νὰ ξεδιψάσει στὶς πηγές τῆς παράδοσης, μήπως αὐτὸ πού ἀναζητεῖ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας πού εἶναι σήμερα περιθωριακὴ, ὑπολειμματικὴ, ὀλιγοπληθὴς, μιὰ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα μιᾶς προηγουμένης κοινωνίας πού ἔχει τὴ φήμῃ τῆς πιὸ ἰσορροπημένης, πιὸ ἀνθρώπινης, πιὸ φυσικῆς κοινωνίας;

Οἱ πραγματικότητες πού εἶχαν ὑποτιμητικὰ ταυτιστεῖ, στὸ μεταβιτικὸ αἰῶνα 1850-1950, μέ τὴ ρουτίνα, τὸν ἀρχαϊσμό, τὸν ἀναλφαριθμητισμὸ, τὴ φτώχεια, τότε πού ἔπρεπε νὰ προωθηθοῦν ἡ πρόοδος, ὁ μοντερνισμός, ἡ ἀφθονία, ἔχουν πιά ἀποκατασταθεῖ σήμερα σάν εἰκόνες μόνο. Ἐτσι, τὰ χθεσινὰ ἀντιπρότυπα ἔγιναν πρότυπα. Ὅσο ἐλκυστικὴ κι ἂν εἶναι γιὰ μᾶς, μιὰ διαφήμιση πού χρησιμοποιεῖ τὴν ξύλινη ρόδα τοῦ νερόμυλου στήν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ ἢ τὴν ποίηση ἐνός ἄλλου ἀνεμόμυλου, γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσει καὶ νὰ μᾶς πλάσσει κάποιο βιομηχανικὸ προϊόν, δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ «φυσικοῦ» πού μᾶς ἐρχεται καλπάζοντας (τὸ φυσικὸ δὲν ἔχει πιά καμιά ἐννοια) ἀλλὰ μιὰ ἄλλη μορφή τοῦ πολιτιστικοῦ: «τὸ παραδοσιακό», ὅπως τὸ ξανα-

βλέπει ο σημερινός άνθρωπος. Ή επιστροφή στη φύση είναι απάτη. Πρόκειται για κάτι τό φυσικό πού ξαναφτιάχτηκε, πού ξανακατασκευάστηκε, κάτι τό ψευτοφυσικό... "Έτσι, τό «σύγχρονο χωριάτικο» (τό λεγόμενο «rustique») μέ όλες τίς παράδοξες μορφές του καί τίς λειτουργικές αλλαγές τών αντικειμένων πού συνεπάγεται, δέν είναι παρά ένα φτιαχτό φυσικό, τό «φυσικό τής κοουλτούρας τών πόλεων», ή άλλοιωμένη από τόν έκσυγχρονισμό παράδοση, τής όποιας σκοπεύουμε νά κρατήσουμε μόνο τό άδαιο κέλυφος γιά τίς διαφορούμενες ιδιότητές του. Γι' αυτό, δέν είναι ίσως τυχαίο τό γεγονός ότι προσέξαμε τόσο άργά τό μύλο, τό χωριάτικο σπίτι κτλ. "Έτσι, φθάσαμε στην προσδοκία τής φύσης καί τών τοπιών μέ κάποιες τύψεις συνειδήσεων τών έθνολόγων πού διαπίστωσαν τίς ζημιές πού προκάλεσε στις χώρες τους ή άνεξέλεγκτη έκβιομηχάνιση, ή άγρια καταστροφή τής κοουλτούρας τών παραδοσιακών κοινωνιών. Δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία ότι πρόκειται γιά μία πολιτιστική καταστροφή πού είναι πολύ δύσκολο νά άποτρέψουμε τώρα πιά.

Άλλά, ποιός έκτός από τούς έθνολόγους καί τούς κοινωνιολόγους έχει μιλήσει μέχρι σήμερα γιά τήν παραδοσιακή κοινωνία; Πρώτο, οι πολιτικοί, οι τεχνοκράτες, οι άπόστολοι τής νέας προόδου καταδίκασαν τήν παραδοσιακή κοινωνία καί τήν άπρηχαιωμένη δομή τής. Δεύτερο, οι φολκλωριστές πού διασηθάνηκαν, μέ τρόπο, τήν άγνωση τής παραδοσιακής κοουλτούρας καί μάζεψαν τά άπομεινάρια τής. "Ένα τεράστιο έργο συλλογής πραγματοποιήθηκε σέ πολλά μέρη τό κόσμου από διάφορες έπιστημονικές έταιρίες καί συνετέλεσε στό νά διασωθεί πολυάριθμο υλικό πού θά είχε σίγουρα χαθεί γιά πάντα. Δέν θά πρέπει όμως νά ξεχάσουμε καί τήν καταπληκτική καί πολύ μεθοδική εργασία πού έκαναν, στόν τομέα αυτόν, ένας Sebillot ή ένας Van Gennep, γιά νά αναφέρουμε μόνο τούς σπουδαιότερους. Τόσο όμως οι αισθηματικές συλλογές τών μέν, όσο καί ή έπιστημονική εργασία τών δέ, πρέπει σήμερα νά μελετηθούν πάλι καί νά περάσουν από τό κόσκινο τής κριτικής. Τρίτο, στό περιθώριο τής έπιστήμης, τά άπομνημονεύματα, μυθιστορήματα καί άρθρα πολιτικής δράσης μιάς άλλης κατηγορίας στοχαστών συνετέλεσαν στό νά διαμορφωθεί μιά εικόνα τής παραδοσιακής κοινωνίας, τής μόνης κοινωνίας πού, κατά τή γνώμη τους, μπορούσε νά έγγυηθεί τή συνοχή τής οικογένειας καί τού έθνους.

"Όταν ή παράδοση άρχίζει νά εξαφανίζεται, τότε άρχίζει νά προοδεύει ό παραδοσιακισμός. "Ήδη, από τό 19ον αιώνα, οι Honoré de Balzac, Frederic le Play, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Fustel de Coulanges, κι άκόμα, οι Maurice Barrès, Charles Maurras, δραματίστηκαν τήν ιδανική πολιτεία καί τίς υψηλότερες κοινωνικές καί πολιτικές άξίες μέσα στά

πλαίσια τής παραδοσιακής κοινωνίας. Τί δραματίστηκαν καί τί πρότειναν; "Έλαβαν, πρώτα, ύπόψη τους, τά προνόμια τής οικογένειας καί τής κοινωνίας, κάτω από τό σύμβολο τής εξουσίας, θεωρημένης σάν μιάς φυσικής άρχής κάθε όργάνωσης (φεουδαρχικής, πατριαρχικής, χαρισματικού (ήγηση...)). Στη συνέχεια, μετέδωσαν τίς άξίες-κλειδιά τής φεουδαρχικής καί θρησκευτικής τάξης στά λαϊκά στρώματα καί τίς συνέδεσαν μέ τήν άξία τής γής, τής μητέρας, τής πατρίδας. Χρησιμοποιήσαν όλες αυτές τίς άξίες γιά νά δικαιολογήσουν καί νά διαφυλάξουν τήν παράδοση. Στο όνομα τού σεβασμού τής παράδοσης καί τών προγόνων (άλλά πωιόν προγόνων; "Έχει ό λαός προγόνους ή τού δά-νεισαν προγόνους;), ζήτησαν από τό λαό νά άνηγθει κάθε μή παραδοσιακή πρόταση. "Έτσι, πέτυχαν νά διαιωνίσουν τήν άναπαραγωγή τών προνομίων καί τών άνισοτήτων, αναπτύσσοντας καί προβάλλοντας τά προσόντα τής άγροτιάς. "Ήταν ένας άποτελεσματικός τρόπος νά διατηρηθεί ή άγροτική κοινωνία. "Ή επίδραση αυτής τής ιδεολογίας ήταν μεγάλη καί πέτυχε νά άνακατασκευάσει τήν «καινούργια παραδοσιακή κοινωνία» τού 19ου καί τού 20ου αιώνα.

ό τρόπος παραγωγής

Στήν πραγματικότητα, οι όπαδοί τής παραδοσιακής κοινωνίας είναι οι νοσταλγοί μιάς καλά ρυθμισμένης κοινωνίας, στήν όποία ό καθένας είναι τοποθετημένος ανάλογα μέ τό άξίωμα του καί τή θέση πού κατέχει στό κοινωνικό οικοδόμημα. Περιττό νά προσθέσουμε όμως ότι κανένας δέν ταυτίστηκε μέ τό λαό πού αριθμητικά τουλάχιστον άποτελεί σχεδόν τό σύνολο τής κοινωνίας. Πώς όμως είναι δυνατό νά φαντάζεται κανείς τόν έαυτό του σέ παλάτι αντί μέσα σέ άγρόκτημα, ή νά φαντάζεται ότι είναι άφεντικό αντί εργάτης, όταν, στατιστικά, υπάρχουν πολύ λίγες πιθανότητες οι πρόγονοί του νά κατάγονται από τό γενεαλογικό δέντρο ενός εύγενοϋς ή ενός μεγαλοαστού; Τί είναι λοιπόν εκείνο πού μαγνητίζει τό σύγχρονο άνθρωπο, όταν αντίκρύζει τή σιλουέττα ενός άνεμόμυλου; Θά ήταν ενδιαφέρον νά εξετάσουμε σέ βάθος τό θέμα.

"Έχουμε υποστηρίξει, καί θά τό άποδείξουμε σέ μιά άλλη εργασία μας πού αναλύει τήν κοινωνική συμβολικότητα, ότι ό άνεμόμυλος καί ό μυλωνάς αντιπροσώπευαν γιά πολλούς αιώνες, στις δυτικές μας κοινωνίες, ένα τύπο κοινωνίας τής όποιας τό πρότυπο ήταν φεουδαρχικό. "Ή διαπίστωση αυτή ίσως μās δίνει ένα από τά πιθανά κλειδιά τού προβλήματος: τό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.

Στά τελευταία χρόνια, συζητήθηκαν εύρύτατα οι έννοιες τής φεουδαρχίας καί τής φεουδαρχικής κοινωνίας. Διαπιστώθηκε ότι ό όρος «φεουδαρχικός» άναφερόταν πότε σέ σαφή καί περιορισμένη έννοια

στὶς χαρακτηριστικὰ μεσαιωνικὲς κοινωνίες καὶ πότε σὲ πολὺ διαφορετικὲς περιπτώσεις, πού εἶχαν μόνον ἓνα ἢ δύο χαρακτηριστικὰ τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας... Δὲν νομίζουμε ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐπεκτείνεται ἀπεριόριστα, κι αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ χάσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ χρησιμότητά του παρουσιάζει. Ἐπομένως, ἡ ἐρώτηση γιὰ μᾶς εἶναι: ὁ φεουδαρχικὸς τρόπος παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύει τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία;

Ἡ προσέγγιση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐπιβάλλει μεγάλη ὑπομονή γιὰ τὴ συγκέντρωση νομικῶν κειμένων, χαρακτηριστικῶν τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν περιόδων καὶ τῶν περιφερειακῶν διαφορῶν γιὰ νὰ καταστεί δυνατό νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ ταύτιση ἢ ὅχι τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς μετὰ τὴν πολὺπλοκη παραδοσιακὴ κοινωνία.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς εἶναι ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι στενὰ δεμένες μετὰ τὴ γῆ. Αὐτὴ ἡ σχέση μετὰ τὴ γῆ ἀντιπροσωπεύει τὴν τριβὴ τῶν ἀθροπίνων σχέσεων ἀνάμεσα στὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν ὑπῆκοο, ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο καὶ τὸν κυριαρχημένο. Βέβαια, δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχουν μισθωτήρια συμβόλαια πού νὰ ἀφοροῦν εἰδικότερα τὴν ἐκμίσθωση τῶν μηχανημάτων. Οἱ σχέσεις ὅμως αὐτές, γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν φεουδαρχικὲς, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μέσα στὰ αὐστηρά πλαίσια τῆς κοινῆς χρήσης. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ κατάσταση δὲν εἶναι τόσο ξεκάθαρη. Τὰ ἔσοδα δὲν ἔχουν πιά τὴ σπουδαιότητα τῶν καρπῶν τῆς κοινῆς χρήσης, ἀλλὰ παίρνουν τὴ σημασία τῆς ἀποδοτικότητας τοῦ κεφαλαίου. Παράλληλα, ἂν οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν δικαίωμα κτήσης καὶ χρήσης τῆς γῆς, ἡ ἰδιοκτησία ἀνῆκει οὐσιαστικὰ σὲ μιὰ ἱεραρχία φεουδαρχῶν πού ἔχουν δικαίωμα φόρου πάνω στὰ προϊόντα, ὅπως καὶ πάνω στὶς κληρονομίες. Ὁ φόρος ὅμως αὐτὸς δὲν ἴσχυσε στὴν περίπτωση τῶν μηχανημάτων. Ἀντίθετα, αὐτὸ πού ἴσχυσε ἦταν ἡ διαίρεση τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου σὲ διάφορες κατηγορίες (μηχανήματα, διάφορα μερίδια) σύμφωνα με ἓνα κλασματικὸ σύστημα πού ξαναβρίσκεται στὴ διανομὴ τῶν ἐσόδων. Τὸ 18ο αἰῶνα, ἂν καὶ ἡ δημόσια ἰδιοκτησία εἶναι ἀκόμα μεγάλη, τὸ φέουδο χάνει οὐσιαστικὰ κάθε πραγματικὴ ἔννοια. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποδουλώνεται στὴν ἐλκυστικὴ ἔννοια τοῦ κέρδους.

Ἡ ἐξέταση τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν οἰκονομικο-τεχνικῶν σχέσεων, ἐπιβάλλει τὴν ταυτόχρονη ἐξέταση τῶν πολιτικο-οικονομικῶν σχέσεων. Μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς κοινῆς χρήσης, ἡ ἀνακοπή κάθε δραστηριότητας συνεταιριστικῆς μορφῆς σημαίνει καὶ τὸ τέλος τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ οἰκονομικὸς χαρακτήρας τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ εὐκόλα. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτικὴ οἰ-

κονομία εἶναι σφικτὰ δεμένη μετὰ τὴ φεουδαρχία. Ὑπάρχουν ὅμως διαφοροποιήσεις. Ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ μυλωνᾶ, π.χ., ὡς ἀτόμου, εἶναι ξεχωριστὸς τρόπος ζωῆς μέσα στὸ σύνολο. Διαφέρει ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ, χωρὶς ὅμως ὁ μυλωνᾶς νὰ εἶναι φεουδάρχης, οὔτε δουλοπάροικος. Ἀνήκει, ὅμως, στὸ λαό. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴν κοινότητα ἀνῆκει στὸ βιοτέχνη καὶ δημιουργεῖ μιὰ ἰδιαίτερη κατάσταση πού πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τῆ διάκριση ἀνάμεσα στὸ μυλωνᾶ-ἐλεύθερο ἐπαγγελματία μέσα στὸ χωριό καὶ στὸ μυλωνᾶ-ἐργάτη στὴν πόλη. Δηλαδή, πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς μιὰ ταξικὴ διάκριση, ἐδῶ, στὸ πρόσωπο τοῦ μυλωνᾶ-μικροαστοῦ καὶ τοῦ μυλωνᾶ-προλετάριου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ἓνα τρόπο παραγωγῆς μὴ φεουδαρχικὸ, ἀλλὰ ἀστικό, σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τὸν «προβιομηχανικὸν» ἢ «προκαπιλιστικὸν» κοινωνιών.

Ἡ ἐξέταση τῆς μεγάλης μεσαιωνικῆς περιόδου ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα τοῦ ἐντοπισμοῦ μερικῶν μόνον χρονικῶν διαστημάτων, τυπικῶν τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ συνεπῶς στὴν ἀπόρριψη τῆς ἀποκλειστικότητας ὑπαρξῆς τοῦ φεουδαλισμοῦ. Πρέπει δηλαδή νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι στὴ διάρκεια τῆς ἐπικυριαρχίας του, ὁ φεουδαλισμός δὲν εἶναι ὁμοιογενής. Ἀδυνατεῖ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνεμόμυλων εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν πρώτων ἀστικῶν μορφῶν. Ἐπίσης, ἀδυνατεῖ νὰ ἀποτρέψει τὸν πολλαπλασιασμό τῶν μικρῶν ἰδιοκτησιῶν πού σιγά-σιγά θὰ κυριαρχήσουν στὴν ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία.

Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη τῶν διαφόρων παραγωγικῶν διαδικασιῶν ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἀντίφαση τῆς συνολικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ παραδοσιακὴ κοινωνία παραμένει πάντοτε ἓνας κυριαρχημένος κόσμος, δίνοντας τὴν ἐντύπωση ἐνὸς ὁμοιογενοῦς κοινωνικοῦ μορφώματος, τὴν ἐνότητα τοῦ ὁποῖου ὑπογράμμισαν ὑπερβολικὰ πολλοὶ μελετητές. Παρὰ τὴ συγγραφὴ πολλῶν μελετῶν, δὲν κατορθώθηκε νὰ ὀριστοῦν μερικὰ συγκεκριμένα κριτήρια εἰδικὰ γιὰ τὸ φεουδαρχικὸ καὶ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Μπροστὰ στὴν ἔλλειψη τέτοιων σχημάτων, παρατηροῦμε, μέσα στὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία, αὐτὴ τὴν ἄνιση καὶ μεταβαλλόμενη συνύπαρξη δύο τύπων δομῶν πού με δυσκόλια μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τους: 1) Πρόκειται πρῶτα γιὰ τὴ φεουδαρχικὴ δομὴ πού ἀφ' ἑαυτῆς ἐκμετάλλευση τοῦ φέουδου, ὅπου κατοικοῦν ἀγρότες ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὴν ἐργασία τῆς γῆς. Κοντὰ σ' αὐτὴν ἀναπτύσσεται μιὰ μικρὴ ἰδιοκτησία. Παράλληλα, ὅμως, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἀστοὶ πού κατέχουν πολλές ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες στὴν ἐπαρχία. Σὲ τί διαφέρουν ἀπὸ τὸ φεουδάρχη; Μὲ ἄλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ διαχωρισμὸ τῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση. 2) Ἡ

δεύτερη δομή αφορά την άστική καπιταλιστική δομή, που εμφανίζεται γύρω από την αξιοποίηση και εκμετάλλευση των μηχανημάτων.

Στό σημείο αυτό μάς δόθηκε η δυνατότητα να διαπιστώσουμε μία κινητικότητα μεταξύ άστών-ευγενών που έντοτισαμε ειδικότερα στην περιοχή της Νοτίου Γαλλίας, στο επίπεδο της συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης (Capitoul) και που προέρχεται από τη διαδικασία απόκτησης αγαθών και περιουσιών. Από την άλλη μεριά οι συνθήκες ζωής των δύο αυτών κοινωνικών στρωμάτων όχι μόνο διαφέρουν ελάχιστα, αλλά, τις περισσότερες φορές, ταυτίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης της γης.

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα συμβόλαια εκμίσθωσης της γης και των μηχανημάτων αποτελούν καθαρά άστικές σχέσεις. Υπάρχουν πολλά συγκεκριμένα γεγονότα, στην ύπερδομή και στην ύποδομή, που επιτρέπουν την ύπαρξη—εκτός από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής—ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. "Αν η πώληση της ιδιοκτησίας των ευγενών και του κλήρου, ή η ελεύθερη απόκτηση, κατασκευή και διαχείριση των μύλων, δεν είναι στοιχεία αρκετά για να μās επιτρέψουν να θεωρήσουμε το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής σαν το καλύτερο κριτήριο των σχέσεων ιδιοκτησίας-εκμετάλλευσης, τότε αυτό σημαίνει ότι, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο, επιβάλλεται να προσδιοριστούν διάφοροι συνδυασμοί διαφορετικών τρόπων παραγωγής.

Το γεγονός ότι η παραδοσιακή κοινωνία δεν περιορίζεται μόνο στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, δεν σημαίνει ότι η έρμηνεία της είναι αδύνατο να θεμελιωθεί πάνω στον τρόπο παραγωγής, στα πλαίσια της οποίας η σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου γνωρίζει μεταβολές. Κατά τη μεγάλη χρονική διάρκεια των παραδοσιακών κοινωνιών (προβιομηχανικών), που μένουν στο περιθώριο των ιστορικών και πολιτικών ρευμάτων και τεχνο-οικονομικών επαναστάσεων, είναι προτιμότερο να μιλάμε για μία άστική ή προκαπιταλιστική σχέση.

Την άποψη αυτή υποστηρίζουμε για δύο βασικούς λόγους: 'Ο πρώτος αφορά τον κατακερματισμένο χαρακτήρα της παραδοσιακής κοινωνίας. 'Αντίθετα με τον καπιταλισμό που συγκεντρώνει κεφάλαια, μηχανήματα και πληθυσμό, ο στοιχειώδης εξοπλισμός της παραδοσιακής κοινωνίας παραμένει διαμελισμένος. 'Ο μύλος, π.χ., βρίσκεται παντού, στο βουνό, στην παραλία, στο ποτάμι, στην κοιλάδα, με ποικίλες μορφές και λειτουργίες, ανάλογα με τις περιφερειακές τυπολογικές διαφορές. 'Ο δεύτερος λόγος αφορά το χωριάτικο χαρακτήρα της. 'Ενώ η μεγάλη βιομηχανία δημιουργεί στερεότυπα και μία όμοιομορφία της οικονομικής δραστηριότητας (μηχανήματα, παραγωγή), σε περιφερειακό και έθνικό επίπεδο, συγκεντρώνοντας

ταυτόχρονα, στα πλαίσια των ανωνύμων εταιριών, ιδιοκτήτες κεφαλαίων και εργάτες, στην παραδοσιακή μικρο-οικονομία όλες οι διαστάσεις παραμένουν τοπικές, στο επίπεδο του χωριού και της κοινότητας. Τίποτα δεν είναι όμοιομορφο, τίποτα δεν είναι το ίδιο, όλα έχουν δικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. 'Ακόμα και όταν ο χώρος είναι γεωγραφικά περιορισμένος, οι σχέσεις (εργασιακές, συγγενικές) δεν περιπλέκονται για να δημιουργήσουν δυσκολίες συμφερόντων.

άγροτικές κοινωνίες, παραδοσιακές κοινωνίες

Η σύγχυση που επικρατεί στους επιστημονικούς κύκλους όσον αφορά τη χρησιμοποίηση διαφόρων όρισμών και εκφράσεων, οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι η έθνολογική έρευνα της παραδοσιακής κοινωνίας ενδιαφέρθηκε, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, να μελετήσει τους πύο άπομακρυσμένους πολιτισμούς πρίν μελετήσει (δπως θά ήταν πίο λογικό) τους πλησιέστερους.

Είναι απαραίτητο, στην προσπάθειά μας να βελτιώσουμε την κατάσταση, να παραμερίσουμε μία αντίθεση χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, που συμβάλλει στη διατήρηση των όρολογικών παρεξηγήσεων. Πρόκειται για την αντίθεση των χαρακτηρισμών: παραδοσιακός/τεχνολογικός.

Παραδοσιακή κοινωνία είναι η κοινωνία που μεταδίδει, από γενιά σε γενιά, τά πρότυπα της, την αντίληψη της για τον άνθρωπο, με τη βοήθεια ενός ιδεολογικού, θεσμικού και πολιτιστικού συστήματος. 'Ο στόχος της κοινωνίας είναι γενικότερα η διαίωνση της, η αναπαραγωγή της. 'Ετσι, κάθε κοινωνία είναι συντηρητική, παραδοσιακή. 'Αντίθετα, η τεχνολογική κοινωνία είναι η δική μας, σύγχρονη, βιομηχανική, άστική κοινωνία. 'Ακολουθώντας δηλαδή τον παραπάνω συλλογισμό, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η τεχνολογία αρχίζει ουσιαστικά με την εποχή της ατμομηχανής. 'Αποψη αρκετά έξοργιστική. 'Αν ό όρος «τεχνολογία» δεν επιτρέπει καμία άξία διάκρισης, κανένα διαχωρισμό, τό ίδιο θά έπρεπε να συμβαίνει και με τον όρο παράδοση. Στό σημείο αυτό είναι προτιμότερο να συμβουλευτούμε τον όρισμό τό οικονομολόγου W.W. Rostow: «'Από ιστορική άποψη, στόν όρο παραδοσιακή κοινωνία, αναφέρεται όλη η περίοδος πρίν τόν Νεύτωνα: οι κινεζικές δυναστείες, ό πολιτισμός της Μ. 'Ανατολής και της Μεσογείου, ό κόσμος της μεσαιωνικής Εύρώπης. Σ' αυτά, προσθέτουμε και τίς κοινωνίες μετά τόν Νεύτωνα, πού, γιά άρκετό καιρό, παραμένουν ξένες ή αδιάφορες στην ικανότητα της χρησιμοποίησης από τόν άνθρωπο τό φυσικό περιβάλλοντος, μέ σκοπό τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης».¹

1 W.W. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*, Le Seuil/Points, Paris 1963.

Ἡ ἀποψη τῆς ἀμερικανικῆς ἀνθρωπολογίας χρησιμοποιοῦν τὴν ἔννοια τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας ἢ «τῆς χωριάτικῆς κοινωνίας». Οἱ κλασικὲς ἀγροτικὲς κοινωνίες εἶναι ἡ ἀγροτικὴ ἐκφάνση τῶν προβιομηχανικῶν πολιτισμῶν μὲ ἀνεπτυγμένη ἐμπορευματικὴ καὶ βιομηχανικὴ οἰκονομία, εὐρεία χρῆση τοῦ νομίσματος, ταξικὴ δομὴ, καὶ μὲ βασικὸ σκοπὸ τῶν παραγωγῶν τὴν, μὲ κάθε δυνατό τρόπο, ἐπικράτηση μέσα στοῦ στίβου τῆς ἀγορᾶς. Ὁ προαναφερόμενος ὁρισμὸς τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τοῦ G. Foster² εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ πιὸ κατάλληλος, ἀφοῦ προσπαθεῖ νὰ κατασκευάσει ἕνα πρότυπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἀγρότη, τοῦ χωριάτη, καὶ νὰ μελετήσῃ τοὺς ρυθμιστικοὺς μηχανισμοὺς αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ συμφωνία μας κατ' ἀρχὴν μὲ τὸν ὁρισμὸ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἀκολουθοῦμε τὴ σκέψη τοῦ Foster σὲ ὅλα τῆς τὰ σημεῖα. Κατὰ τὴ γνῶμη μας, τὸ πρωταρχικὸ πρόβλημα ποῦ ζητᾶται τὴ λύση του εἶναι ἂν ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία εἶναι ἐπαρκὴς γιὰ νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὸ περιεχόμενο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Ἐχομε λόγους νὰ πιστεύουμε ὅτι τείνει νὰ περιορίσῃ τὸ νόημα τοῦ παραδοσιακοῦ στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Σὲ μιὰ παρόμοια περίπτωση, πῶς εἶναι δυνατό νὰ ἐκτιμηθεῖ τὸ θέμα τῆς βιοτεχνίας;

Οἱ ἀγροτικὲς κοινωνίες ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν παρουσιάζουν δείγματα βιομηχανίας, κι ἂν περιοριστέκαμε μόνο στοῦ μύλου ποῦ ἔχει ταυτόχρονα μιὰ θεμελιώδη ὁσο καὶ οὐσιαστικὴ ἀξία, δὲν ἀγνοοῦμε τὴ σημασία τῶν ὑπολοίπων ἐπαγγελμάτων καὶ βιοτεχνιῶν. Τέτοιες παρατηρήσεις δημιουργοῦν προβλήματα ποῦ, χωρὶς νὰ καταδικάζουν τὴν ἀγροτικὴς κοινωνίας, πρέπει ἀπαραίτητα νὰ μελετηθοῦν. Ἀπὸ τὴ δικὴ μας σκοπιά θά εἴχαμε νὰ προτείνουμε ἕναν ὁρισμὸ τῆς ἀγροτικῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, ποῦ συγκεντρώνει τὰ σημαντικότερα στοιχεῖα τῶν ἐρευνητικῶν συμπερασμάτων μας καὶ περιλαμβάνει ὑποθέσεις ποῦ, ἂν ἀποδεικθοῦν σωστὲς καὶ γόνιμες, θά ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἐγκυρότητα τῆς κοινωνιολογικῆς προσέγγισης ποῦ υἱοθετήσαμε.

Ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων ποῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴ γῆ, ἀπὸ τὴν ἐξαρτητικὴν οἰκονομικὴν τὴν θέση, ἀπὸ μιὰ τεχνολογία στοιχειώδη ἀλλὰ ἀρκετὰ πολὺπλοκη, καὶ ἀπὸ πολιτιστικὲς παραγωγὲς ἄμεσα δεμένες μὲ τὶς δραστηριότητες τῆς ἐργασίας. Αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ἀντιπροσωπεύουν τὴ συνολικὴ κοινωνία, μποροῦν καὶ συνυπάρχουν στὰ πλαίσια ἐνὸς ἄλλου τύπου κοινωνίας (βιομηχανικῆς, ἀστικῆς, καπιταλιστικῆς, σοσιαλιστικῆς). Ἡ σχέση μὲ τὴ γῆ εἶναι πρωταρχικὴ (γεωργία, κτηνοτροφία) καὶ συνεπάγε-

ται πάντοτε τὴν ὑπαρξὴ προσωπικῶν σχέσεων ἀνιστῆς ἐξάρτησης, γειτόνευσης καὶ ἀλληλοβοήθειας.

Ἰδεολογικά, οἰκονομικά, κοινωνικά, ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ κυριαρχημένη θέση στὰ πλαίσια τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἢ τοῦ ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ποῦ δὲν ἀποκλείει οὔτε τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία οὔτε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ καὶ γεωγραφικὴ κινητικότητα. Πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ μιὰ κοινωνία ποῦ παράγει περιορισμένη ποσότητα ἀγαθῶν, ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἱκανοποίηση τῶν κυρίαρχων τάξεων, ὑπομένοντας τοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους, καὶ τέλος διαθέτοντας ἐνα μέρος τῶν ἀγαθῶν στὶς λαϊκὲς ἀγορὲς καὶ τὰ πανηγύρια.

Τεχνολογικά, ἡ στοιχειώδης μηχανοποίηση πορεῖ νὰ φθάσῃ σὲ ἀρκετὰ προχωρὶνον ἐπίπεδο, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ περιορίζεται στὴν πρωτογενῆ μετατροπὴ τῶν προϊόντων, χρησιμοποιώντας συστηματικὰ τὴ φυσικὴ ἐνέργεια (ἄερα, νερό) καὶ ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τῆς κοινωνικῆς καὶ φυσικῆς οἰκολογίας σὲ συνάρτηση μὲ τὶς μονάδες ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς παραγωγῆς. Πολιτιστικά, οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ ποικιλία ἐκδηλώσεων (ἀρχιτεκτονικῆ, ἐργαλεῖα, ἐπίπλωμα, διακοσμητικὰ ἀντικείμενα ἄφ' ἐνὸς καὶ λαϊκὴ παράδοση ἄφ' ἑτέρου). Ὅλα αὐτὰ τὰ πολιτιστικὰ φαινόμενα διατηροῦν ἄμεσες σχέσεις μὲ τὶς πρακτικὲς τῆς ἐργασίας, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, θρησκευτικὴ, πολιτικὴ διανοήση τῆς συνολικῆς κοινωνίας. Ἐπομένως, ὑπάρχει ἕνας ὁλόκληρος κόσμος τοῦ φαντασιακοῦ, τοῦ λαϊκοῦ φαντασιακοῦ, ποῦ πρέπει νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ ἀναγνωριστῇ ἡ ἀξία του. Ἡ πιστοποίηση αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀποτέλεσε ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα θεωρήματα τῆς ἐρευνᾶς μας τὸν ἀνεμόμυλον καὶ τοῦ μυλωνᾶ, τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς κοινωνίας. Παράλληλα, ὅμως, θὰ πρέπει ν' ἀποτελέσει καὶ τὴν ἀρχὴ νέων ἀναλύσεων τῆς κοινωνικῆς συμβολικότητας τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν παρόμοιες μελέτες πραγματοποιηθοῦν, τότε μέσα ἀπὸ τὶς ποικίλες ἰδιαιτερότητες θὰ ἀναγνωριστῇ ἡ δύναμη τῆς σταθερότητας, ἡ δύναμη τῆς παράδοσης.

Ἄν στοῦ οἰκοδόμημα τοῦ ἀνεμόμυλου ἀναγνωρίσαμε τὴ σπουδαιότητα ἐνός ὁλόκληρου παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔπαιξε πρωταρχικὸ ρόλο καὶ ὁ τρόπος παραγωγῆς. Ἀναγνωρίζοντας στὴ μορφὴ τοῦ μύλου τὸ σύμβολο μιᾶς τεχνολογίας ποῦ κυριάρχησε ἕνα πολὺ μεγάλου χρονικοῦ διαστήματος, προσπαθήσαμε νὰ ἀποδείξουμε τὴν σημασία τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μιὰ ἀνάλογη ἀνάλυση θὰ μπορούσε νὰ φέρει σὲ φῶς τὴν ἀνάπτυξη τῶν δομῶν ποῦ ἐξασφάλισαν τὸ θρίαμβο τῆς ἀτομικότητας. Ἡ προσπάθειά μας θὲλῃς νὰ ὑπογράμμισι δτι μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φε-

2. A. Eliard, «La société paysanne et le modèle de l'image du bien limité: étude critique», *Annales de l' Université de Toulouse Le Mirail*, Homo XII, 1973.

ουδαρχικού τρόπου παραγωγής υπήρξαν διάφοροι συνδυασμοί σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Γι' αυτό, εξ' άλλου, δεν μās εξέπληξε το γεγονός ότι, μέσα στο 19ο αιώνα, και για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα, η τέχνη του μύλου γνωρίζει καινούργια άνθηση (σύντομη βέβαια) χωρίς την ύπαρξη φεουδαρχικών επιταγών.

Από το 12ο μέχρι το 19ο αιώνα, ο μύλος αποτελει το κλειδί της οικονομίας, και η διαιώνισή του μαρτυρεί τη δύναμη παραδόσεων ριζωμένων μέσα στις λαϊκές κοινωνίες. Ποιά είναι τα συστατικά στοιχεία της παράδοσης; Πρώτο, η τεχνική που διαιωνίζεται με κάθε δυνατό τρόπο με τη βοήθεια των προφορικών και πρακτικών διδασκαλιών, που αποσκοπούν στην επανάληψη, την απομίμηση προτύπων, την κληρονομική μεταβίβαση του επαγγέλματος. Δεύτερο, η κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από τη γενεσιουργό δύναμη των εικόνων και των αντικειμένων του πολιτισμού. Ο μύλος, οίκουμενική τεχνική, αλλά και πολιτιστική εικόνα, χαρακτηρίζει την κοινοτική, χωριάτικη οικονομία παραμένοντας πάντοτε στο επίκεντρο της λαϊκής δραστηριότητας, της αγροτικής εργασίας, της λαϊκής γιορτής. Έτσι, η παράδοση ρυθμίζει τη διαδικασία εγκατάστασης και κατασκευής, όπως και τη διαδικασία της πολιτιστικής αναπαράστασης. Ένω τό συμβόλαιο εργασίας και εκμετάλλευσης αλλάζει με τον καιρό, τὰ άτομα, οί οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες, τὰ σχήματα της σκέψης και της πράξης διαιωνίζονται αναλλοίωτα μέσα στην παραδοσιακή κοινωνία μέχρι τη στιγμή του άργου κατακερματισμού της σε χωριά.

Η προσπάθειά μας θέλησε ν' αποδείξει τη σημαντική θέση της βιοτεχνίας στην παραδοσιακή κοινωνία. Ειδικότερα, μιά παρόμοια μελέτη δεν θα μπορούσε να περιοριστεί στην τεχνολογική άποψη μόνο, αλλά, υποχρεωτικά, έπρεπε να έκεκταθεί και

στις πιο λεπτές μορφωτικές, οικονομικές, κοινωνικές επιπτώσεις που κρύβονται πίσω από κάθε τεχνικό κατασκευάσμα και, πριν απ' όλα, στην κοινωνική στρωμάτωση.

Ο άστος, ο έργατης, ο γαιοκτήμονας, δεν κατοικούν σε σπίτια της ίδιας κατηγορίας. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τὰ σπίτια αυτά κατασκευάστηκαν με βάση μόνο τό κριτήριο της οικονομικής-εξοδηματικής κατάστασης. Ένα ολόκληρο πλέγμα τεχνικών συνταγών εκδηλώνεται και χαρακτηρίζει τό γνήσιο πολιτισμό της περιοχής.

Τό αντικείμενο της έρευνάς μας ήταν και εξακολουθεί νά είναι η παραδοσιακή τεχνολογία που την έντοπίζουμε στο μέσο παραγωγής του άνεμόμυλου μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Σάν ένα από τὰ βασικότερα μέσα παραγωγής μιάς ολόκληρης έποχής, ο ρόλος του άνεμόμυλου δεν ήταν μόνο τό άλεσμα, ήταν και κοινωνικός. Τό άτομο που τον χειρίστηκε, η σχέση «άφεντικού-πελάτη», και οί κοινωνικές σχέσεις της παραδοσιακής κοινωνίας μέσα από τό πρίσμα της λειτουργίας του άνεμόμυλου, όλα αυτά αποτελούν σίγουρα ένα σημαντικό θέμα έθνολογικής ανάλυσης, που θά μπορούσε νά δικαιολογήσει, όχι μιά έρευνα για την άπαθανάτιση ενός έρειπίου και την ίκανοποίηση μιάς νοσταλγίας, αλλά μιά πραγματική, τεκμηριωμένη, έπιστημονική έρευνα.

Αν σήμερα, σε πολλές κοινωνίες, είναι δυνατό νά διαπιστωθεί ένα κράμα του σύγχρονου και του παραδοσιακού, δεν υπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται για την τελευταία θανάσιμη φάση της μάχης ανάμεσα στη βιοτεχνία και τη βιομηχανία. Από τη μάχη αυτή, όλα δείχνουν ότι η παραδοσιακή κοινωνία, σάν ένα οικονομικό, κοινωνικό, τεχνικό, πολιτιστικό σύστημα, που αποτελείται από ένα μικρόκοσμο του χωριού, και του όποιου χαρακτηριστικό σύμβολο είναι ο κόσμος του μύλου, είναι η μεγάλη νικημένη.